

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNDE ZORBALIĞI VE SALDIRGANLIĞI AÇIKLAMADA BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİNİN ROLÜ

THE ROLE OF COPING STRATEGIES IN EXPLAINING MIDDLE SCHOOL STUDENTS' BULLYING AND AGRESSION

Ahmet BEDEL¹ – Gökhan GÜLER²

Öz

Bu çalışmanın amacı, ortaokul öğrencilerinin başa çıkma stratejileri, zorbalık ve saldırganlık puanlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek, bu değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek ayrıca başa çıkma stratejilerinin zorbalığı ve saldırganlık puanlarını açıklamada anlamlı bir yeri olup olmadığını belirlemektir. Bu amaçla, 419 ortaokul öğrencisine Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği, Zorbalık Ölçeği ve Saldırganlık Ölçeği uygulanmıştır. Araştırmanın istatistiksel analizlerinde, bağımsız t testi, pearson momentler çarpım korelasyonu ve regresyon analizi tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, Başa Çıkma Stratejileri, Zorbalık ve Saldırganlık Ölçeği puan ortalamalarında erkek ve kız öğrenciler arasında anlamlı farklılığın olmadığı, Başa Çıkma Envanterinin aktif başa çıkma boyutu ile saldırganlık arasında orta düzeyde negatif, olumsuz başa çıkma boyutu ile zorba, kurban ve saldırganlık puanları arasında orta düzeyde pozitif ilişkinin olduğu görülmüştür. Ayrıca, zorba, kurban ve saldırganlık puanlarının en güçlü yordayıcısının olumsuz başa çıkma stratejisi olduğu görülmüştür. Bu bilgiler ışığında, öğrencilerin yapıcı ve işlevsel başa çıkma stratejilerini arttırmaya yönelik yapılması planlanan rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinde bireysel ve grup rehberliği etkinliklerine yer verilmesinin önemine vurgu yapılarak tartışılmış ve bu konuda yapılacak sonraki araştırmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Ortaokul öğrencileri, zorbalık, saldırganlık, başa çıkma stratejileri

Abstract

The aim of this study is to determine changes of coping strategies of middle school students' bullying and aggression due to gender; to examine relation between these variables and determine whether these strategies have a meaningful role in explaining bullying and aggression scores. For this purpose, Coping Strategies Scale, Bullying Scale and Aggression Scale have been applied to 419 middle school students. Independent t-Test, the Pearson product-moment correlation coefficient and regression analysis have been used as statistical analysis. According to results of this study it has been recorded that at average of points of Coping Strategies, Bullying and Aggression Scale there is no significant difference between female and male students, there is medium negative relation between active coping dimension of Coping Strategies Scale and aggression, medium positive relation between negative coping and bullying, victim and aggression points. Also it has been seen that bully, victim and aggression points most powerful predictor is negative coping strategy. In the light of these results; it has been discussed that the importance of emphasizing the importance of providing individual and group guidance activities in the guidance and psychological counseling services planned to increase the constructive and functional coping strategies of the students and suggestions have been made for further research on this issue.

Keywords: Middle school students, bullying, aggression, coping strategies

¹ Maltepe Üniversitesi, ahmetbedel@maltepe.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4215-9290

² Maltepe Üniversitesi, gkhn_176_glr@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-5094-9658

1. GİRİŞ

Ortaokul yılları, gelişim dönemi olarak ergenliğin ilk yıllarını içerir. Bu yaş dönemindeki bireyler, birçok önemli değişimlerin olduğu, karmaşaların yaşandığı duygusal, fizyolojik ve psikolojik açıdan pek çok stresle karşı karşıya kaldıkları, henüz yeterli başa çıkma becerilerine sahip olamadıkları bir dönem geçirmektedirler (Eryılmaz, 2009; Feldman, 2000). Ortaokul öğrencilerinin bu yaşam döneminde karşı karşıya kaldıkları problemlerin, onların ruhsal ve bedensel gelişimine olumlu katkı sağlayabilecek bir basamak olarak değerlendirilmesi gerekir. Ergenlik döneminde, bireylerin çok vakit geçirdiği ortamlardan biri okullardır. Eğitim kurumları, bireylerin akademik açıdan donanımlı hale gelmesinin yanında bireylerin psikolojik açıdan da güçlü olmalarının bir aracı olarak karşımıza çıkar. Okul çağında olan bireylerin, günlerinin yaklaşık 1/3'ü okul ortamlarında geçmektedir. Bu noktadan bakıldığı zaman, eğitim ortamları bireylerin psikolojik sağlığını korumada yardımcı olmakta, psikolojik sağlığının olumsuz bir duruma dönüşmesini engellemekte ve bireylerin psikolojik sağlıklarını geliştirmede önemli fırsat sunmaktadır (Blackman, Ostrander ve Herman, 2005; Davis, Kruczek ve McIntosh, 2006). Bireylerin okullarda geçirdikleri yaşantılarla birlikte sosyalleşmeleri, sosyal becerilerini geliştirmeleri, fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimlerinin desteklenmesine ve yetişkinliğe geçişte sağlıklı ve bağımsız bireyler olmaları açısından önemlidir (Santrock, 2001). Okul çağında bireyler, özellikle rol model olarak kendi akran gruplarını örnek alırlar (Steinberg, 2007). Bu şekilde kendi aralarında bütünleşerek ve sosyal etkileşim grupları oluşturarak bir gruba ait olma gereksinimlerini karşılarlar (Farmer ve Xie, 2007). Fakat okul çağında bireylerin, davranışlarına ilişkin iki önemli nokta karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri olumlu / pozitif boyuttur ve bu boyutta; akademik başarı, amaç belirleme (Eryılmaz, 2010a; Ryan ve Deci, 2000; Eryılmaz, 2010b), iyimserlik (Peterson, 2000; Seligman, 2002), öznel iyi oluş (Diener, 1984; Eryılmaz, 2010b) vb. konular yer almaktadır. Diğer boyutu ise olumsuz / negatif boyuttur ve bu boyutta; şiddet (Alikasifoglu, Ercan, Erginöz, Uysal ve Kaymak, 2004), depresyon (Kapçı, 2004), kaygı (Kapçı, 2004), zorbalık (Alikasifoglu vd., 2004; Kapçı, 2004; Quay ve Hogan, 1999), saldırganlık (Alikasifoglu vd., 2004; Quay ve Hogan, 1999) vb. konular yer almaktadır. Burada olumsuz boyutta karşılaştığımız, okul ortamında zorbalığa ve saldırgan davranışlara maruz kalma durumu, bireylerin fiziksel ve psikolojik gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Saldırganlık, kişi ya da kişileri incitmeyi veya zarar vermeyi hedefleyen davranış örüntüsüdür (Deptula ve Cohen, 2004). Zorbalık ise güçlü olan birinin ya da grubun kendi çıkarları doğrultusunda, daha çok eziyet etme amacı taşıyan, zayıf ve kendini koruyamayacak güçte olan birine ya da gruba karşı yineleyici bir şekilde uyguladığı fiziksel ve psikolojik saldırgan davranışları ifade eder (Besag, 1995). Zorbalığın bir çeşit saldırganlık olduğu açıktır ve güçleri eşit olan bireylerin bu davranışı sergilemesi durumunda şiddet olurken, bireylerin güç dengesi kaybolduğunda sergilenen bu davranışın zorbalık olarak tanımlanması gerekir ama her iki durumda da uygulanan davranış örüntüleri ve yaşananlar saldırganlıktır (Pişkin, 2002). Literatürde zorbalığın bir çeşit saldırganlık türü olduğu kabul edilmektedir (Griffin ve Grass, 2004). Bu ilişkiye dair, “*genel olarak zorbalık, saldırganlık yoluyla kişilerarası güçlülüğün vurgulanmasıdır*” şeklinde ifade edilmiştir (Sabuncuoğlu, Ekinci, Bahadır, Akyuva, Altınöz ve Berkem, 2006). Burada zorba davranışını, saldırganlık türü davranışlardan ayıran bazı önemli ayırıcı özellikler bulunmaktadır. Zorba davranış, gücü elinde bulunduran kişinin bu gücü kasıtlı bir şekilde ve kötüye kullanması şeklinde gerçekleşir (Sharp ve Smith, 1994). Ayrıca zorba davranışların tekrarlılığı / sürekliliği olması ve zorba ile kurban arasında hem psikolojik hem de fizyolojik güç dengesizliğinin bulunması (Olweus, 2005; Pişkin, 2002; Rigby, 2003; Smith ve Brain, 2000) saldırganlık türü davranışlardan ayıran özelliklerdir.

Zorba davranışlar her kültürde, toplum yapısında ve okul türünde karşılaşılabilecek bir durum olarak karşımız çıkar (McDougall, 1999). Türkiye’de, Pekel-Uludağlı ve Uçanok (2005)’un yaptığı araştırmada zorba, kurban ve zorba-kurban rolünde zorbalığa karışan okul çağı çocukların toplam oranının %23; Hilooğlu ve Cenkseven-Önder (2010) ise yaptıkları araştırmada bu oranın %22.9 olduğunu göstermiştir. Okul ortamlarında zorba davranışlara başvuran bireylerin, okul kurallarını ihlal ettikleri, saldırgan davranışlar sergiledikleri, şiddete başvurdıkları ve kişilerarası ilişkilerde zayıf oldukları saptanmıştır (Olweus, 2005). Zorba davranışlara maruz kalan bireylerin ise kaygı durumlarının yükselmesi, kızgınlık ve çaresizlik duygularını yaşamaları, intihara teşebbüs etme durumlarının varlığı, bazı kronik hastalıkların baş göstermesine neden olabileceği, okula gitmek istememe ve okul ortamından zevk alamama durumlarının baş göstermesi gibi durumlar oluşabilmektedir (Borg, 1998). Wagner (1993), etkili olmayan başa çıkma stratejileri ile zorbalık arasında ilişki olduğunu saptamıştır. Zorba davranışlar sergileyen öğrencilerin kişilerarası problemler yaşadıkları (Reiter ve Lapidot-Lefler, 2007) ve zorbalık davranışlarının önüne geçilmesi için sosyal beceri programlarının oluşturulması ve problem çözme stratejilerinin geliştirilmesine ilişkin programların düzenlenmesi gerektiği (Pişkin, 2002; Whitted ve Dupper, 2005) üzerinde durulmaktadır. Warden ve Mackinnon (2003) yaptıkları çalışmada zorba ve kurbanların, zorbalığa karışmayanlara oranla sosyal problem çözme becerilerinin daha zayıf olduğunu saptamışlardır. Kapıkıran ve Fiyakalı (2005), 367 lise öğrencisi üzerinde yaptıkları çalışmada, akran baskısı ve akran baskısının alt boyutu olan doğrudan akran baskısına maruz kalanların aceleci problem çözme yaklaşımına sahip olduklarını saptamışlardır. Totan ve Kabakçı (2010), yaş ortalaması 13 olan toplam 546 ilköğretim ikinci kademe öğrencisi üzerinde yaptıkları çalışmada, problem çözme ve kendilik değerini arttıran becerilerdeki artışın, zorbalığa dahil olma olasılığını azalttığını saptamışlardır. Türküm (2011), yaşları 14-19 arasında değişen toplam 600 lise öğrencisi üzerinde yaptığı çalışmada, nadiren şiddete maruz kalan öğrencilerin, sıklıkla şiddete maruz kalan öğrencilere oranla problem çözme becerilerinin daha yüksek olduğunu saptamıştır.

Saldırganlık kavramı üzerine yapılan araştırmalarda, saldırganlık düzeyleri yüksek olan gençlerin çatışma çözme becerilerinden yoksun oldukları (Weir, 2005) ayrıca sosyal problem çözme becerilerinin de düşük düzeyde olduğu (Vera, Shin, Montgomery, Mildner ve Speight, 2004) saptanmıştır. Lochman ve Dodge (1994), saldırganlık davranışını gösteren çocuk ve ergenlerin problem çözme becerilerinde yetersizlik olduğunu ve saldırganlık davranışları sergileme şiddetinin, problem çözme becerilerindeki yetersizlikle doğrudan bir ilişkinin olduğunu saptamışlardır. Keltikangas-Järvinen (2002), yaşları 11-17 arasında değişen toplam 1655 ergen üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında, saldırgan problem çözme stratejilerini kullanan ergenlerin, saldırgan davranışlar gösterme yüzdesi, saldırgan olmayan problem çözme stratejilerini kullanan ergenlere oranla daha yüksek yüzdelerde olduğunu saptamıştır. D’Zurilla, Chang ve Sanna (2003), Arslan, Hamarta, Arslan ve Saygın (2010), Çam ve Tümkaya (2008), yetersiz problem çözme stratejilerini kullanan bireylerin, saldırgan davranışlar sergileme olasılıklarının çok yüksek olduğunu saptamışlardır.

Bu çalışma, ortaokul kademesinde okuyan ergenlerin zorba ve saldırganlık eğilimlerinde etkili olan değişkenlerin tespit edilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu araştırmada zorba ve saldırganlık davranışlarında etkili olduğu gözlemlenen başa çıkma stratejileri ele alınmıştır. Başa çıkma stratejileri Folkman ve Lazarus (1986) tarafından yaşanan sorunun çözümü veya birey üzerindeki etkisini azaltmak için yapılan bilişsel ve davranışsal stratejiler olarak tanımlanmıştır. Spirito, Stark ve Williams (1988) tarafından geliştirilen ergenler için başa çıkma ölçeğinde başa çıkma stratejileri; aktif başa çıkma, olumsuz başa çıkma ve kaçınan başa çıkma stratejisi olarak üç alt boyutta ele alınmıştır. Aktif başa çıkma alt boyutu; yapıcı ve işlevsel başa çıkma stratejisidir. Sorunlara olumlu

yaklaşmakla birlikte problemi tanımlama, çözüm seçenekleri üretme, karar verme ve değerlendirme adımlarını içermektedir. Kaçınan başa çıkma stratejisi ise; sorunlardan uzaklaşma, kendi kendine çözülsün diye bekleme gibi problem çözmede işlevsel olmayan yaklaşımları içerir. Olumsuz başa çıkma stratejisinde ise; sorunu tehdit olarak algılama, çözemeyeceğine inanma, kendini ve başkalarını suçlama, etrafa zarar verme davranışları yer almaktadır.

Okullarda görülen saldırganlık ve şiddet olaylarının, hem eğitim öğretim etkinliğini hem de geniş bir çerçevede bireyin ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyebileceği dikkate alındığında, önleyici çalışmalara ihtiyacımız olduğu görülmektedir. Bu önleyici ve gelişimsel rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri içerisinde “başa çıkma stratejileri” önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmanın sonuçları, önleyici ve gelişimsel psikolojik danışma ve rehberlik alan yazınına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Öğrencilerin, yaşadıkları sorunlar karşısında gösterdikleri başa çıkma stratejileri psikolojik danışmanların çalışma alanına girmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2017, 2006) tarafından da okullarda zorba, saldırgan ve şiddet davranışlarının önlenmesi amacıyla erken müdahale ve özellikle problemin oluşmadan önlenmesine yönelik gelişimsel - önleyici yaklaşım esas alınması istenmektedir. Dolayısıyla bu araştırmadan elde edilen sonuçların okullarda görev yapan psikolojik danışmanların hazırlayacakları önleyici rehberlik ve psikolojik danışma programların içeriklerinin oluşturulmasında yol göstermesi beklenmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda araştırmamızın amacı, başa çıkma stratejileri ile zorbalık ve saldırganlık puanlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi, bu değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi, başa çıkma stratejilerinin zorbalık ve saldırganlık puanlarını açıklamadaki rolünün belirlenmesidir.

2. YÖNTEM

Çalışma Grubu

Araştırma genel tarama modeline uygun olarak yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu, 2018-2019 eğitim öğretim yılı içerisinde İstanbul Ümraniye ilçesinde eğitim öğretimine devam eden 7. sınıf 153 (%36.5) ve 8. sınıf 266 (%63.5) olmak üzere toplam 419 öğrenci oluşturmaktadır. Öğrencilerin 209’u erkek, 210’u kızdır. Örneklemeye alınan öğrencilerin yaş ortalaması 13.56’dır (Ss=.61).

Veri Toplama Araçları

Ergenler İçin Başa Çıkma Ölçeği (Spirito, Stark ve Williams, 1988): Ölçek, Spirito, Stark ve Williams (1988) tarafından oluşturulmuş olup, toplam 11 maddeden oluşmaktadır. Spirito, Stark ve Tyc (1994) tarafından ölçek üç alt boyutta toplanmıştır: Aktif Başa Çıkma, Kaçınan Başa Çıkma ve Olumsuz Başa Çıkma. Ölçek 4’lü likert tipine göre oluşturulmuştur, ölçek maddeleri 0-3 arasında puanlanmaktadır ve ölçekteki ifadeler ‘0: Hiçbir zaman’, ‘1: Ara sıra’, ‘2: Çoğu zaman’, ‘3: Her zaman’ sıklık dereceleri şeklindedir. Aktif Başa Çıkma ve Kaçınan Başa Çıkma alt boyutu 0-11, Olumsuz Başa Çıkma alt boyutu 0-9 arasında puanlanmaktadır. Ölçeğin, Bedel, Işık ve Hamarta (2014) tarafından Türkçe’ye uyarlama çalışmaları yapılmış ve 7. 8. 9. 10. ve 11. sınıf toplam 453 öğrenci ile yaptıkları araştırmada, ölçeğin alt boyutları için iç tutarlık güvenirlik katsayıları Aktif Başa Çıkma alt boyutu için .72, Kaçınan Başa Çıkma alt boyutu için .70 ve Olumsuz Başa Çıkma alt boyutu için .65 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmanın çalışma örneklemini kapsamında Ergenler İçin Başa Çıkma Ölçeği Cronbach Alpha iç tutarlık katsayıları, Aktif Başa Çıkma alt boyutu için .53, Kaçınan Başa Çıkma alt boyutu için .41 ve Olumsuz Başa Çıkma alt boyutu için .40 olarak hesaplanmıştır.

Zorbalık Ölçeği (Kutlu, 2005): Ölçek, Kutlu (2005) tarafından geliştirilmiş olup, toplam 19 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 5’li likert tipine göre oluşturulmuştur, ölçek maddeleri 1-5 arasında puanlanmaktadır ve ölçekteki ifadeler ‘1: Hiç katılmıyorum’, ‘2: Katılmıyorum’, ‘3: Kararsızım’, ‘4: Katılıyorum’, ‘5: Çok katılıyorum’ sıklık dereceleri şeklindedir. Zorbalık Ölçeği, toplam üç alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt ölçekler: Zorba, Kurban ve Yaşamdan Zevk Alma (Dolgu maddeleri) şeklindedir. Kutlu (2005) tarafından 6. ve 7. sınıflar üzerinde yapılan çalışmada ölçeğin iç tutarlık katsayıları, Zorba alt boyutu için .83, Kurban alt boyutu için .86 ve Yaşamdan Zevk Alma alt boyutu için .70 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmanın çalışma örneklemini kapsamında Zorbalık Ölçeği Cronbach Alpha iç tutarlık katsayıları, Zorba alt boyutu için .81, Kurban alt boyutu için .86 ve Yaşamdan Zevk Alma alt boyutu için .47 olarak hesaplanmıştır.

Saldırganlık Ölçeği (Şahin, 2004): Ölçek, Şahin (2004) tarafından 10-11 yaş grubunun saldırganlık düzeylerini belirlemek için Sosyal Öğrenme ve Bilişsel Kurama dayalı olarak geliştirilmiş olup, toplam 18 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 3’lü likert tipine göre oluşturulmuştur, ölçek maddeleri 1-3 arasında puanlanmaktadır ve ölçekteki ifadeler ‘3: Hep yaparım’, ‘2: Arasına yaparım’, ‘1: Hiç yapmam’ sıklık dereceleri şeklindedir. Saldırganlık ölçeği tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçekten toplam saldırganlık puanı elde edilmektedir ve ‘5. 7. 10. 15. ve 17.’ maddeler puanlamaya katılmamaktadır. Ölçekten alınacak en düşük saldırganlık puanı 13 ve en yüksek saldırganlık puanı 39’dur. Ölçeğin geçerliği için, yapı geçerliği ve kapsam geçerliği incelenmiştir. Yapı geçerliği için faktör analizi, kapsam geçerliği için uzman görüşlerinin alınması ve madde-toplam korelasyon hesaplanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin toplam varyansın %28’ini açıkladığı, faktör yükleri .33 ve .69 arasında değiştiği ve tek boyutlu bir yapıyı gösterdiği saptanmıştır. Ölçeğin madde toplam korelasyon değerlerinin .33 ve .65 arasında değiştiği saptanmıştır. Ölçeğin geçerliğini test etmek için iç tutarlık katsayısı ve kararlık düzeyi hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı değeri .77 üç hafta arayla iki kez uygulanmasından elde edilen korelasyon katsayısı değeri .71 olarak bulunmuştur (Şahin, 2004). Ölçme aracının bu çalışma kapsamında daha geniş bir yaş grubunda uygulanması nedeni ile bu örneklem kapsamında doğrulayıcı faktör analizinin yapılmasına karar verilmiştir. Yapılan analiz sonucunda ölçme aracının iyi uyum değerlerine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\chi^2/df = 2.22$, GFI = .92, CFI = .87, RMSEA = .054, SRMR = .051, AGFI = 0.91). Çalışma örneklemini kapsamında Saldırganlık Ölçeği’nin Cronbach Alpha iç tutarlık değeri .78 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan ölçekler, araştırmacılar tarafından öğrencilere ders saatleri içerisinde uygulanmıştır. Uygulama öncesinde öğrencilere araştırmanın amacı kısaca açıklanmış ve sadece gönüllü olanların katılmaları istenmiştir. Cinsiyetler arasındaki farklılığın anlamlılığı için bağımsız t testi kullanılmıştır. Çalışmanın değişkenleri olan başa çıkma stratejileri, zorbalık ve saldırganlık arasındaki potansiyel ilişkileri incelemek için Pearson Momentler Çarpım Korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranlarını belirlemek amacıyla Çoklu Regresyon Analizi kullanılmış, göreceli açıklama düzeyleri standardize edilmiş Beta değerleri (β) ile karşılaştırılmıştır (Büyüköztürk, 2017).

3. BULGULAR

Çalışmadan elde edilen verilerin analizine başlanmadan önce, veriler kayıp değerler ve çoklu analizlere uygunluk açısından değerlendirilmiş, çarpıklık ve basıklık değerlerinin +2 ile

-2 aralığında olduğu görülmüş (Büyüköztürk, 2017), verilerin normal dağılım varsayımını karşıladığı ve parametrik analizlere uygun olduğu gözlenmiştir.

Araştırmada kullanılan Başa Çıkma Stratejileri, Zorbalık ve Saldırganlık Ölçeği puan ortalamaları, standart sapmaları ve bu puanlara ilişkin t-testi sonuçları tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Cinsiyetine Göre Başa Çıkma Stratejileri, Zorbalık ve Saldırganlık Puanlarına İlişkin t testi sonuçları

	Erkek		Kız		t	sd	p
	N: 209		N: 210				
	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S			
Aktif Başa Çıkma	7.56	2.31	7.14	2.56	1.748	417	.081
Kaçınan Başa Çıkma	6.12	2.23	6.15	2.16	-.108	417	.914
Olumsuz Başa Çıkma	2.32	1.64	2.25	1.83	.373	417	.709
Zorba Olma	10.39	4.38	9.59	4.35	1.890	417	.059
Kurban Olma	23.29	4.46	23.80	3.73	-1.255	417	.210
Saldırganlık	18.68	4.49	18.79	4.78	-.245	417	.806

Tablo 1 incelendiğinde, erkek ve kız öğrenciler arasında alt boyutlarda puan ortalamalarında anlamlı farklılığın olmadığı görülmektedir.

Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin korelasyonlar tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Başa Çıkma Ölçeği, Zorbalık Ölçeği ve Saldırganlık Ölçeğine İlişkin Korelasyonlar

Değişken	1	2	3	4	5	6
1. Aktif başa çıkma	-					
2. Kaçınan başa çıkma	.015	-				
3. Olumsuz başa çıkma	-.260**	.286**	-			
4. Zorba	-.254**	.099*	.327**	-		
5. Kurban	-.151**	.131**	.333**	.505**	-	
6. Saldırganlık	-.338**	.190**	.501**	.586**	.378**	-

* $p < .05$, ** $p < .01$

Tablo 2 incelendiğinde, Başa Çıkma Envanterinin aktif başa çıkma boyutu ile zorba ($r = -.254$, $p < 0.01$), kurban ($r = -.151$, $p < 0.01$) arasında düşük düzeyde negatif, aktif başa çıkma ve saldırganlık ($r = -.338$, $p < 0.01$) arasında orta düzeyde negatif ilişkinin olduğu görülmüştür. Başa Çıkma Envanterinin kaçınan başa çıkma boyutu ile zorba ($r = .099$, $p < 0.05$), kurban ($r = .131$, $p < 0.01$) ve saldırganlık ($r = .190$, $p < 0.01$) arasında düşük düzeyde ilişkinin olduğu görülmüştür. Başa Çıkma Envanterinin olumsuz başa çıkma boyutu ile zorba ($r = .327$, $p < 0.01$), kurban ($r = .333$, $p < 0.01$) ve saldırganlık ($r = .501$, $p < 0.01$) arasında orta düzeyde ilişkinin olduğu görülmüştür.

Başa çıkma değişkenlerinin, zorba puanlarını yordama düzeylerini belirlemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmış ve sonuçları tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Zorba Puanlarının Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	B	SH _B	β	T	p
Aktif başa çıkma	-.329	.085	-.184	-3.870	.000
Kaçınan başa çıkma	.048	.096	.024	.499	.618
Olumsuz başa çıkma	.685	.125	.272	5.493	.000

$R = .371$ $R^2 = .138$
 $F_{(3,415)} = 22.106$ $p = .000$

Tablo 3'e bakıldığında, başa çıkma stratejileri alt boyutlarının birlikte zorba puanlarını anlamlı düzeyde yordadığı ($p < .001$) ve varyansın yaklaşık %14'ünü açıkladığı görülmektedir. İlgili Beta değerleri incelendiğinde ise, zorba puanlarının anlamlı yordayıcısının sırayla olumsuz başa çıkma ($\beta = .272$) ve aktif başa çıkma stratejisi ($\beta = -.184$) olduğu görülmektedir.

Başa çıkma değişkenlerinin, kurban puanlarını yordama düzeylerini belirlemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmış ve sonuçları tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Kurban Puanlarının Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	B	SH _B	β	T	p
Aktif başa çıkma	-.124	.081	-.074	-1.538	.125
Kaçınan başa çıkma	.087	.091	.046	.955	.340
Olumsuz başa çıkma	.710	.118	.300	5.993	.000

$R = .342$ $R^2 = .117$
 $F_{(3,415)} = 18.343$ $p = .000$

Tablo 4'e bakıldığında, başa çıkma stratejileri alt boyutlarının birlikte kurban puanlarını anlamlı düzeyde yordadığı ($p < .001$) ve varyansın yaklaşık %12'sini açıkladığı görülmektedir. İlgili Beta değerleri incelendiğinde ise, kurban puanlarının anlamlı yordayıcısının olumsuz başa çıkma stratejisi ($\beta = .300$) olduğu görülmektedir.

Başa çıkma değişkenlerinin, saldırganlık puanlarını yordama düzeylerini belirlemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmış ve sonuçları tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Saldırganlık Puanlarının Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	B	SH _B	β	T	p
Aktif başa çıkma	-.434	.081	-.229	-5.372	.000
Kaçınan başa çıkma	.155	.091	.073	1.703	.089
Olumsuz başa çıkma	1.119	.119	.420	9.430	.000

$R = .549$ $R^2 = .302$
 $F_{(3,415)} = 59.775$ $p = .000$

Tablo 5'e bakıldığında, başa çıkma stratejileri alt boyutlarının birlikte saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde yordadığı ($p<.001$) ve varyansın yaklaşık %30'unu açıkladığı görülmektedir. İlgili Beta değerleri incelendiğinde ise, saldırganlık puanlarının anlamlı yordayıcısının sırayla olumsuz başa çıkma ($\beta = .420$) ve aktif başa çıkma stratejisi ($\beta = -.229$) olduğu görülmektedir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada ortaokul öğrencilerinin başa çıkma stratejileri, zorbalık ve saldırganlık puanlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı, başa çıkma stratejilerinin zorbalık ve saldırganlık puanlarını açıklamadaki rolü incelenmiştir. Araştırma bulguları incelendiğinde, cinsiyetler arasında başa çıkma stratejileri, zorbalık ve saldırganlık puanlarında anlamlı farklılığın olmadığı görülmektedir. Alan yazın incelendiğinde ilköğretim ve ortaöğretim öğrencilerinin cinsiyetine göre başa çıkma stratejilerine dair farklı sonuçlar elde edilmiştir. Yurtiçi literatüründe yapılmış bazı araştırmalar, bu araştırma sonucunu desteklemektedir (Atasayar ve Güler, 2012; Bedel ve Güler, 2019; Erdem ve Genç, 2014; Özbek, Aypay ve Aypay, 2011). Bazı araştırmalarda ise kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre genel etkili / olumlu problem çözme becerisini anlamlı düzeyde daha çok uyguladığı görülürken (Sezen ve Paliç, 2011; Yıldırım, Hacıhasanoğlu, Karakurt ve Türkleş, 2011), bazı araştırmalarda ise erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre genel etkili / olumlu problem çözme becerisini anlamlı düzeyde daha çok uyguladığı görülmektedir (Nota, Heppner, Soresi ve Heppner, 2009; Nota, Heppner, Ginevra, Ferrari, Heppner ve Soresi, 2013). Türkiye'de geleneksel aile yapısı içerisinde ebeveynler tarafından, erkek çocuklarına daha fazla sorumluluk verilmesi ve daha bağımsız bir şekilde hareket etme fırsatı sunulması; diğer taraftan, kız çocuklarının daha fazla korunması ve bağımsız hareket etme durumunun daha fazla kısıtlanması sonucunda problem çözme becerilerinin cinsiyete göre farklılık göstermesi beklenir (Terzi, 2003). Diğer taraftan, problem çözme becerilerinin cinsiyete göre farklılaşmasında; bireylerde kaygı, motivasyon ve güven gibi durumların değişkenlik gösteriyor olması ve cinsiyet rollerinin bireyler üzerindeki etkilerinin bir sonucu olarak düşünülebilir (Sezen ve Paliç, 2011). Fakat bu araştırmada, cinsiyete göre başa çıkma stratejilerinin anlamlı düzeyde farklılaşmadığı saptanmıştır. Diğer taraftan, yapılmış bazı çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Farklı sonuçların olması, cinsiyet değişkeninin problem çözme becerilerini etkileyebilecek bir kesinliğinin olmadığını düşündürmektedir (Yıldırım vd., 2011). Bu araştırmada, erkeklerin zorba puan ortalamaları kızların zorba puan ortalamalarından yüksek olmasına rağmen bu farkın anlamlı olmadığı görülmüştür. Alan yazın incelendiğinde ilköğretim ve ortaöğretim öğrencilerinin cinsiyetine göre zorba olma ve kurban olma düzeylerine dair farklı sonuçlar elde edilmiştir. Yurtiçi ve yurtdışı literatüründe yapılmış bazı araştırmalar, bu araştırma sonucunu desteklemektedir. Buna göre, zorba olma düzeyleri (Kale ve Demir, 2017; Totan ve Kabakçı, 2010; Wallien, Veenstra, Kreukels ve Cohen-Kettenis, 2010) ve kurban olma düzeyleri (Guerra, Williams ve Sadek, 2011; Hussein, 2010; Kale ve Demir, 2017; Scheithauer, Hayer, Petermann ve Jugert, 2006; Totan ve Kabakçı, 2010; Von Marées ve Petermann, 2010; Wallien vd., 2010) cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Bazı araştırmalarda ise zorba olma ve kurban olma düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır. Buna göre, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre zorba olma düzeylerinin (Arslan, Savaser ve Yazgan, 2011; Atik, Özmen ve Kemer, 2012; Ayas ve Pişkin, 2011; Crapanzano, Frick, Childs ve Terranova, 2011; de Bruyn, Cillessen ve Wissink, 2010; Delfabbro, Winefield, Trainor, Dollard, Anderson, Metzger ve Hammarstrom, 2006; Guerra vd., 2011; Houndoumadi ve Pateraki, 2001; Iossi Silva, Pereira, Mendonça, Nunes ve de Oliveira, 2013; Kartal, 2008; Nabuzoka, 2003; Nansel, Overpeck, Pilla, Ruan, Simons-Morton ve Scheidt, 2001; Özkan ve Çiftçi, 2010; Pişkin, 2010; Scheithauer vd., 2006; Von Marées ve Petermann, 2010) ve kurban olma düzeylerinin (Ayas ve Pişkin, 2011; Baldry ve

Farrington, 2000; de Bruyn vd., 2010; Iossi Silva vd., 2013; Yurtal ve Cenkseven, 2007) anlamlı düzeyde yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre zorba olma düzeylerinin (Çalık, Özbay, Özer, Kurt ve Kandemir, 2009; Seals ve Young, 2003) ve kurban olma düzeylerinin (Arslan vd., 2011; Lodge ve Frydenberg, 2005; Pişkin, 2010) anlamlı düzeyde yüksek olduğu saptanan araştırmalar da mevcuttur. Zorbalık kavramı üzerine çalışılan yurtiçi ve yurtdışındaki birçok araştırmada, öğrencilerin cinsiyet değişkeninin bir karşılaştırma değişkeni olarak ele alındığı görülmüştür (Ayas ve Pişkin, 2011). Araştırmalar incelendiğinde, genel olarak erkek öğrencilerin hem zorba olma düzeyleri hem de kurban olma düzeylerinin kız öğrencilere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu çalışmada ise zorba olma ve kurban olma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı görülmüştür. Bu sonuç üzerinde, çalışma grubunun içinde bulunduğu gelişimsel dönemin özellikleri veya öğrencilerin yetiştiği çevrenin özellikleri etkili olduğu düşünülebilir. Bu araştırmada, öğrencilerin saldırganlık düzeyleri cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Alan yazın incelendiğinde ilköğretim ve ortaöğretim öğrencilerinin cinsiyetine göre saldırganlık düzeylerine dair farklı sonuçlar elde edilmiştir. Yurtiçi literatüründe yapılmış bazı araştırmalar, bu araştırma sonucunu desteklemektedir. Buna göre, genel saldırganlık düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır (Avcı ve Kelleci, 2015; Çolakoğlu ve Solak, 2014; Dilekmen, Ada ve Alver, 2011; Gündoğdu, 2010; Karataş, 2008). Fakat yurtiçi ve yurtdışı literatüründe erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre saldırganlık düzeylerinin anlamlı düzeyde yüksek olduğu çalışmalar çoğunluktadır (Campano ve Munakata, 2004; De Wied, Branje ve Meeus, 2007; Derman, 2013; Gönültaş ve Atıcı, 2014; Hotaman ve Yüksel-Şahin, 2009; Kılıçarslan ve Atıcı, 2010; Karaduman, 2012; Kaplan ve Aksel, 2013; Kılınç ve Murat, 2012; Mutluoğlu ve Bulut Serin, 2010; Kurnaz ve Kapçı, 2013; Sezer, Kolaç ve Erol, 2013). Bu sonucun elde edilmesinde, ergenlik döneminde kız öğrencilerin erkek öğrenciler gibi çevreleriyle benzer çatışma durumları yaşamaları ve sıklıkla çatışmalarını saldırganlıkla çözmeyi düşünmeleri ve saldırganlıkla davranmaları olabilir. Araştırmada, başa çıkma envanterinin aktif başa çıkma boyutu saldırganlık puanları arasında orta düzeyde negatif ilişkinin olduğu görülmüştür. Başa çıkma envanterinin olumsuz başa çıkma boyutu ile zorba, kurban ve saldırganlık puanları arasında orta düzeyde ilişkinin olduğu görülmüştür. Ayrıca, başa çıkma stratejileri alt boyutlarının birlikte zorba puanlarını anlamlı düzeyde yordadığı ve varyansın yaklaşık %14'ünü açıkladığı görülmektedir. Öğrencilerin, yaşadıkları sorunlarda aktif başa çıkmaları, sorunlara olumlu yaklaşımları, sorunu anlamaları, yapıcı çözüm seçenekleri üretmeleri ve başarılı bir şekilde çözümü uygulamaları onların zorba davranışlardan uzak durmasında etkili olduğu sonucu elde edilmiştir. Olumsuz başa çıkma stratejisi arttıkça zorba davranışların da arttığı görülmektedir. Zorba davranışlar okullarda da karşılaşılan temel sorunlardan biridir. Wagner (1993), etkili olmayan başa çıkma stratejileri ile zorbalık arasında ilişki olduğunu saptamıştır. Çalışmanın bulguları, zorba davranışlar sergileyen öğrencilerin kişilerarası problemler yaşadıkları (Reiter ve Lapidot-Lefler, 2007), sosyal problem çözme becerilerinin zayıf olduğunu (Warden ve Mackinnon, 2003) gösteren çalışmalarla benzerlik göstermektedir.

Bir diğer bulguda ise, başa çıkma stratejileri alt boyutlarının birlikte kurban puanlarını anlamlı düzeyde yordadığı ve varyansın yaklaşık %12'sini açıkladığı görülmektedir. Bu bulgu, Türküm (2011), Kapıkıran ve Fiyakalı (2005) tarafından yapılan araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Kapıkıran ve Fiyakalı (2005), aceleci ve kişisel kontrol problem çözme yaklaşımlarını kullanan öğrencilerin akran baskısına ve doğrudan akran baskısına maruz kaldıklarını saptamışlardır. Türküm (2011) problem çözme becerilerin, öğrencilerin şiddete maruz kalma deneyimlerinin anlamlı yordayıcısı olduğunu saptamıştır. Aynı zamanda bu öğrenciler öğretmenleri tarafından da daha yetersiz problem çözme becerilerine sahip ve daha yoğun sorun yaşayan öğrenciler olarak görülmektedir (Fox ve Boulton, 2005). Etkili

başa çıkma stratejilerinin akran zorbalığı ve okul güvenliği açısından önemli bir faktör olduğu anlaşılmaktadır (Harper, Parris, Henrich, Varjas ve Meyers, 2012). Bireylerin yaşadıkları sorunlara olumsuz yaklaşımları, sorunu tehdit olarak algılamaları, sorunun çözülmeceğine inanma, üstesinden gelemeyeceğini düşünme, kendisini suçlama onların kurban olmaları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Böyle bir sorun yaşayan öğrenci yaşadığı sorunu göremez veya görmezlikten de gelebilir. Bu sorunun çözümünün zor olduğuna inanması gerekli yardım arama içerisine girmemesinde de etkili olabilmektedir.

Araştırmada, başa çıkma stratejileri alt boyutlarının birlikte saldırganlık puanlarını anlamlı düzeyde yordadığı ve varyansın yaklaşık %30'unu açıkladığı görülmektedir. Öğrencilerin, sorunlarla olumsuz başa çıkmaları arttıkça saldırganlık düzeylerinin arttığı, buna karşın aktif başa çıkma stratejileri arttıkça da saldırganlık düzeylerinin azaldığı görülmektedir. Aktif başa çıkma stratejisini kullanan bireyler, sorunlar ortaya çıktığında onları doğru bir biçimde algılayabilir ve yaşanan sorunları göz ardı etmezler. Sorunları yaşamın bir parçası olarak gördüklerinden (Eskin, 2018) saldırganlık düzeylerinin azalmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Sorunları kendi gelişimleri için faydalanılacak olumlu bir şey olarak algırlar. Sorunu çözme konusunda yeteneklerine güvenirlere, kararlı ve sorunun çözümü için zaman ve çaba gerektiğinin farkındadırlar. Olumsuz yaklaşan bireyler ise, karşılaşılan problem durumunda düşünmeden saldırgan davranışı problemin çözümüne ilişkin bir seçenek olarak değerlendirirler. Bu bulgu alan yazındaki diğer bulgularla benzerlik göstermektedir (Arslan vd., 2010; Çam ve Tümkaya, 2008; D'Zurilla vd., 2003; Lochman ve Dodge, 1994; Keltikangas-Järvinen, 2002; Weir, 2005; Vera vd., 2004).

Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, zorbalık ve saldırganlık puanları üzerinde başa çıkma stratejilerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Yaşadığı çatışmalarda yapıcı ve işlevsel başa çıkma stratejileri eksikliği yaşayan öğrencilerin, zorba ve saldırgan davranışlar sergileme olasılıkları yükselmektedir. Ergenlerin aktif başa çıkma stratejilerini kullanmaları, olumsuz ve kaçınan başa çıkma stratejilerini daha az kullanmaları onların yaşam alanlarında karşı karşıya kaldıkları sosyal problemlerini çözme becerilerinin gelişiminde önemlidir. Sorunlarla etkili başa çıkma becerisi, bu dönemde beklenen önemli bir gelişim görevidir (Eskin, 2018). Bu gelişim görevini desteklemek, psikolojik danışmanların görevleri ve sorumlulukları arasında yer almaktadır. Özellikle risk altında bulunan öğrencilerin zorba ve saldırganlık davranışlarının azaltılmasında, akran baskılarına “hayır diyebilmelerinde” başa çıkma stratejilerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Zorba ve saldırgan davranışlar bireylerin ve okulun güvenliğini tehdit etmekte aynı zamanda çocukların okuldan uzaklaşmalarına da neden olabilmektedir. Çocukların arkadaş ilişkilerini geliştirmeleri, akran baskısının etkilerini fark edebilmeleri önemlidir (Öğülmüş, 2006). Araştırma bulguları doğrultusunda, okul çağı çocukları ve ergenlik döneminde yer alan bireylerle yapılacak önleyici rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinde onların başa çıkma stratejilerinin geliştirilmesine, saldırganlık, şiddet ve zorbalığın önlenmesine yönelik bireysel ve grupla kişisel rehberlik etkinliklerine (sosyal problem çözme, akran arabuluculuğu, etkili iletişim becerileri, çatışma yönetimi, öfke yönetimi, akran zorbalığı vb.) yer verilmesi önerilmektedir. Ergenlerin başa çıkma becerileri üzerine yapılan etkinliklerde çocuklar üzerinde etkili rol model olan aileleri ve öğretmenleri de kapsayacak şekilde müdahale hizmetleri planlanabilir. Milli Eğitim Bakanlığı (2017) tarafından hazırlanan yönetmelikte de ailelere bu konularda rehberlik çalışmalarının görüşmeler, ziyaretler ve eğitim programları yoluyla yapılması istenmektedir. Araştırma sonucunun deneysel olarak sınanması ihtiyacı bulunmaktadır. Bu çalışmadaki yer alan verilerin sadece öğrencilerin kendi kendilerini ifade etmeye dayanması bu çalışmanın sınırlılığıdır. Yapılacak yeni araştırmalarda öğrencilerin başa çıkma stratejileri, akran zorbalığı ve saldırganlıkları üzerine öğretmenlerin ve ailelerin gözlemlerine yer verilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alikasifoglu, M., Ercan, O., Erginöz, E., & Kaymak, D. A. (2004). Violent behavior among Turkish high school students and correlate of physical fighting. *European Journal of Public Health, 14*(2), 173-177.
- Arslan, C., Hamarta, E., Arslan, E., & Saygın, Y. (2010). An investigation of aggression and interpersonal problem solving in adolescents. *Elementary Education Online, 9*(1), 379-388.
- Arslan, S., Savaser, S., & Yazgan, Y. (2011). Prevalence of peer bullying in high school students in Turkey and the roles of socio-cultural and demographic factors in the bullying cycle. *The Indian Journal of Pediatrics, 78*(8), 987-992.
- Atasayar, M., & Güler, N. (2012). A study of the relationship between problem solving skills level and the loneliness level of the elementary and high school students. *International Journal of Educational Researchers, 3*(2), 10-16.
- Atik, G., Özmen, O., & Kemer, G. (2012). Bullying and submissive behavior. *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences, 45*(1), 191-208.
- Avcı, D., & Kelleci, M. (2015). Lise öğrencilerinde öfke, saldırganlık ve ruhsal belirtiler arasındaki ilişki. *Literatür Sempozyum Psikiyatri / Nöroloji / Davranış Bilimleri Dergisi, 1*(5), 34-42.
- Ayas, T., & Pişkin, M. (2011). Lise öğrencileri arasındaki zorbalık olaylarının cinsiyet, sınıf düzeyi ve okul türü bakımından incelenmesi. *İlköğretim Online, 10*(2), 550-568.
- Baldry, A. C., & Farrington, D. P. (2000). Bullies and delinquents: Personal characteristics and parental styles. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 10*(1), 17-31.
- Bedel, A., & Güler, G. (2019). Ortaokul öğrencilerinin psikolojik sağlamlıklarının başa çıkma stratejileri açısından incelenmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 71*, 157-169.
- Bedel, A., Işık, E., & Hamarta, E. (2014). Psychometric properties of the KIDCOPE in Turkish adolescents. *Education and Science, 39*(176), 227-235.
- Besag, V. E. (1995). *Bullies and victims in schools. A guide to understanding and management*. Philadelphia: Open University Press.
- Blackman, G. L., Ostrander, R., & Herman, K. C. (2005). Children with ADHD and depression: A multisource, multimethod assessment of clinical, social, and academic functioning. *Journal of Attention Disorders, 8*(4), 195-207.
- Borg, M. G. (1998). The emotional reactions of school bullies and their victims. *Educational Psychology, 18*(4), 433-444.
- Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Campano, J. P., & Munakata, T. (2004). Anger and aggression among Filipino students. *Adolescence, 39*(156), 757-764.
- Colakoglu, F. F., & Solak, N. (2014). Examination of aggression levels and empathic tendency levels of secondary school students who involve or not involve in sports. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 152*, 415-420.
- Crapanzano, A. M., Frick, P. J., Childs, K., & Terranova, A. M. (2011). Gender differences in the assessment, stability, and correlates to bullying roles in middle school children. *Behavioral Sciences & the Law, 29*(5), 677-694.

- Çalık, T., Özbay, Y., Özer, A., Kurt, T., & Kandemir, M. (2009). İlköğretim okulu öğrencilerinin zorbalık statülerinin okul iklimi, prososyal davranışlar, temel ihtiyaçlar ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 60(60), 555-576.
- Çam, S., & Tümkaya, S. (2008). Development of interpersonal problem solving inventory for high school students: The validity and reliability process. *Journal of Human Sciences*, 5(2), 1-17.
- Davis, A. S., Kruczek, T., & McIntosh, D. E. (2006). Understanding and treating psychopathology in schools: Introduction to the special issue. *Psychology in the Schools*, 43(4), 413-417.
- de Bruyn, E. H., Cillessen, A. H., & Wissink, I. B. (2010). Associations of peer acceptance and perceived popularity with bullying and victimization in early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 30(4), 543-566.
- Delfabbro, P., Winefield, T., Trainor, S., Dollard, M., Anderson, S., Metzger, J., & Hammarstrom, A. (2006). Peer and teacher bullying/victimization of South Australian secondary school students: Prevalence and psychosocial profiles. *British Journal of Educational Psychology*, 76(1), 71-90.
- Deptula, D. P., & Cohen, R. (2004). Aggressive, rejected, and delinquent children and adolescents: A comparison of their friendships. *Aggression and Violent Behavior*, 9(1), 75-104.
- Derman, M. T. (2013). 10-11 yaş çocuklarının saldırganlık ve umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *International Journal of Social Science*, 6(2), 879-889.
- De Wied, M., Branje, S. J., & Meeus, W. H. (2007). Empathy and conflict resolution in friendship relations among adolescents. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 33(1), 48-55.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542.
- Dilekmen, M., Ada, Ş., & Alver, B. (2011). İlköğretim II. kademe öğrencilerinin saldırganlık özellikleri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 10(2), 927-944.
- D'Zurilla, T. J., Chang, E. C., & Sanna, L. J. (2003). Self-esteem and social problem solving as predictors of aggression in college students. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 22(4), 424-440.
- Erdem, A. R., & Genç, G. (2014). Lise öğrencilerinin problem çözme becerilerine ilişkin görüşleri. *Turkish Journal of Educational Studies*, 1(2), 1-21.
- Eryılmaz, A. (2009). Ergenlik döneminde stres ve başa çıkma. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 20-37.
- Eryılmaz, A. (2010a). Yeniden gözden geçirme: Pozitif psikoloji ve pozitif psikoterapi bağlamında ergenler için amaçları genişletme programı. *Aile ve Toplum Dergisi*, 5(20), 53-66.
- Eryılmaz, A. (2010b). Ergenlerde öznel iyi oluşu artırma stratejilerini kullanma ile akademik motivasyon arasındaki ilişki. *Klinik Psikiyatri*, 13, 77-84.
- Eskin, M. (2018). *Sorun çözme terapisi*. Altınordu Yayınları. Ankara

- Farmer, T. W., & Xie, H. (2007). Aggression and school social dynamics: The good, the bad, and the ordinary. *Journal of School Psychology, 45*(5), 461-478.
- Feldman, R. S. (2000). *Essentials of understanding psychology*. Boston: McGraw-Hill.
- Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1986). Stress process and depressive symptomatology. *Journal of Abnormal Psychology, 95*, 107-113.
- Fox, C. L., & Boulton, M. J. (2005). The social skills problems of victims of bullying: Self, peer and teacher perceptions. *British Journal of Educational Psychology, 75*(2), 313-328.
- Gönültaş, O., & Atıcı, M. (2014). Ortaokul son sınıf öğrencilerinin öfke düzeyleri ve saldırganlık düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23*(1), 370-386.
- Griffin, R. S., & Gross, A. M. (2004). Childhood bullying: Current empirical findings and future directions for research. *Aggression and Violent Behavior, 9*(4), 379-400.
- Guerra, N. G., Williams, K. R., & Sadek, S. (2011). Understanding bullying and victimization during childhood and adolescence: A mixed methods study. *Child Development, 82*(1), 295-310.
- Gündoğdu, R. (2010). 9. sınıf öğrencilerinin çatışma çözme öfke ve saldırganlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19*(3), 257-276.
- Harper, C. R., Parris, L. N., Henrich, C. C., Varjas, K., & Meyers, J. (2012). Peer victimization and school safety: The role of coping effectiveness. *Journal of School Violence, 11*(4), 267-287.
- Hilooğlu, S., & Cenkseven-Önder, F. (2010). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinde zorbalığı yordamada sosyal beceri ve yaşam doyumunun rolü. *İlköğretim Online, 9*(3), 1159-1173.
- Hotaman, D., & Yüksel-Şahin, F. (2009). Okulun öğelerine ve bazı değişkenlere göre ilköğretim öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin incelenmesi. *E-Journal Of New World Sciences Academy (NWSA), 4*(3), 833-858.
- Houndoumadi, A., & Pateraki, L. (2001). Bullying and bullies in Greek elementary schools: Pupils' attitudes and teachers'/parents' awareness. *Educational Review, 53*(1), 19-26.
- Hussein, M. H. (2010). The peer interaction in primary school questionnaire: Testing for measurement equivalence and latent mean differences in bullying between gender in Egypt, Saudi Arabia and the USA. *Social Psychology of Education, 13*(1), 57-76.
- Iossi Silva, M. A., Pereira, B., Mendonça, D., Nunes, B., & de Oliveira, W. A. (2013). The involvement of girls and boys with bullying: An analysis of gender differences. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 10*(12), 6820-6831.
- Kale, M., & Demir, S. (2017). İlkokul öğrencilerinin akran zorbalığının ilişkin görüşlerinin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Bilim Araştırma Vakfı (TÜBAV), 10*(3), 74-85.
- Kapçı, E. G. (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 37*(1), 1-13.

- Kapıkıran, N. A., & Fiyakalı, C. (2005). Lise öğrencilerinde akran baskısı ve problem çözme. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(18), 11-17.
- Kaplan, B., & Aksel, E. Ş. (2013). Ergenlerde bağlanma ve saldırganlık davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Nesne Psikoloji Dergisi (NPD)*, 1(1) 20-49.
- Karaduman, D. İ. (2012). *İlköğretim I. kademe 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri ile anne baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karataş, Z. (2008). Lise öğrencilerinde öfke ve saldırganlık. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 277-294.
- Kartal, H. (2008). İlköğretim okullarında zorbalık yapanlar ve zorbalığa uğrayanlar. *Education Sciences*, 3(4), 712-730.
- Keltikangas-Järvinen, L. (2002). Aggressive problem-solving strategies, aggressive behavior, and social acceptance in early and late adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(4), 279-287.
- Kılıçarslan, S., & Atıcı, M. (2010). İlköğretim 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin akılcı olmayan inançları ile saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 113-130.
- Kılınç, E., & Murat, M. (2012). Genel lise 9. sınıf öğrencilerinin bazı değişkenlere ve sürekli kaygı düzeylerine göre saldırganlık düzeylerinin incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 835-853.
- Kurnaz, A., & Kapçı, E. G. (2013). Saldırganlık ve mağduriyet ölçeklerinin ilköğretim ikinci kademe çocuklarına uyarlanması. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 2, 106-115.
- Kutlu, F. (2005). *The effect of bullying management training on bullying behaviors of elementary school students*. Doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Lochman, J. E., & Dodge, K. A. (1994). Social-cognitive processes of severely violent, moderately aggressive, and nonaggressive boys. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62(2), 366-374.
- Lodge, J., & Frydenberg, E. (2005). The role of peer bystanders in school bullying: Positive steps toward promoting peaceful schools. *Theory Into Practice*, 44(4), 329-336.
- McDougall, L. (1999). A study of bullying in further education. *Pastoral Care in Education*, 17(2), 31-37.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2006). *Okullarda Şiddetin Önlenmesi*. Erişim adresi: <https://orgm.meb.gov.tr/mebiysdosyalar/201510/08101631okullardaiddetinnlenesigenelgesi.pdf>
- Milli Eğitim Bakanlığı (2017). *Millî Eğitim Bakanlığı Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği*. Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/11/20171110-2.htm>
- Milli Eğitim Bakanlığı (2017). Danışmanlık tedbiri uygulamaları el kitabı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mutluoğlu, S., & Bulut Serin, N. (2010, November). İlkokul 5. sınıf öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin bazı sosyo-demografik özellikler açısından incelenmesi (Kuzey Kıbrıs örnekleme). *International Conference on New Trends in Education and Their Implications bildiriler kitabı içinde* (s. 11-13). Türkiye: Antalya.

- Nabuzoka, D. (2003). Experiences of bullying-related behaviours by English and Zambian pupils: A comparative study. *Educational Research*, 45(1), 95-109.
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among us youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Jama*, 285(16), 2094-2100.
- Nota, L., Heppner, P. P., Ginevra, M. C., Ferrari, L., Heppner, M. J., & Soresi, S. (2013). Development of the problem solving inventory with Italian youth. *International Perspectives in Psychology: Research, Practice, Consultation*, 2(3), 181-193.
- Nota, L., Heppner, P. P., Soresi, S., & Heppner, M. J. (2009). Examining cultural validity of the problem-solving inventory (PSI) in Italy. *Journal of Career Assessment*, 17(4), 478-494.
- Olweus, D. (2005). *Bullying at school*. Australia, Oxford: Blackwell.
- Öğülmüş, S. (2006). *Kişilerarası sorun çözme becerileri ve eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık
- Özbulak, B. E., Aypay, A., & Aypay, A. (2011). Ortaöğretim öğrencilerinin problem çözme ve atılganlık becerilerinin bazı değişkenlerle ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 77-93.
- Özkan, Y., & Çiftci, E. G. (2010). Düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ilköğretim okullarında akran zorbalığı. *İlköğretim Online*, 9(2), 576-586.
- Pekel-Uludağlı, N., & Uçanok, Z. (2005). Akran zorbalığı gruplarından yalnızlık ve akademik başarı ile sosyometrik statüye göre zorba/kurban davranış türleri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 20(56), 77-92.
- Peterson, C. (2000). The future of optimism. *American Psychologist*, 55(1), 44-55.
- Pişkin, M. (2002). Okul zorbalığı: Tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 2(2), 531-562.
- Pişkin, M. (2010). Ankara'daki ilköğretim öğrencileri arasında akran zorbalığının incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 35(156), 175-189.
- Quay, H.C., & Hogan, A.E. (1999). *Handbook of disruptive disorders*. New York: Plenum.
- Reiter, S., & Lapidot-Lefler, N. (2007). Bullying among special education students with intellectual disabilities: Differences in social adjustment and social skills. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 45(3), 174-181.
- Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 48(9), 583-590.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78.
- Sabuncuoğlu, O., Ekinci, Ö., Bahadır, T., Akyuva, Y., Altınöz, E., & Berkem, M. (2006). Ergen öğrenciler arasında akran örselemesi ve depresyon belirtileriyle ilişkisi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 9(1), 27-35.
- Santrock, J. W. (2001). *Educational psychology*. New York: McGraw Hill Higher Education.
- Scheithauer, H., Hayer, T., Petermann, F., & Jugert, G. (2006). Physical, verbal, and relational forms of bullying among German students: Age trends, gender differences, and correlates. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 32(3), 261-275.

- Seals, D., & Young, J. (2003). Bullying and victimization: Prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression. *Adolescence*, 38(152), 735-747.
- Seligman, M. E. P. (2002). *Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment*. New York: Free Press.
- Sezen, G., & Paliç, G. (2011, April). Lise öğrencilerin problem çözme becerisi algılarının belirlenmesi. *Second International Conference on New Trends in Education and Their Implications bildiriler kitabı içinde* (s. 1689-1695). Türkiye: Antalya.
- Sezer, A., Kolaç, N., & Erol, S. (2013). Bir ilköğretim okulu 4, 5, ve 6. sınıf öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin anne baba tutumları ve bazı değişkenler ile ilişkisi. *Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 184-190.
- Sharp S., & Smith P. K. (1994). *Tackling bullying in your school: A practical handbook for teachers*. London: Routledge.
- Smith, P. K., & Brain, P. (2000). Bullying in school: Lessons from two decades of research. *Aggressive Behaviour*, 26(1), 1-9.
- Spirito, A., Stark, L. J., & Tyc, V. L. (1994). Stressors and coping strategies described during hospitalization by chronically ill children. *Journal of Clinical Child Psychology*, 23(3), 314-322.
- Spirito, A., Stark, L. J., & Williams, C. (1988). Development of a brief coping checklist for use with pediatric populations. *Journal of Pediatric Psychology*, 13(4), 555-574.
- Steinberg, L. (2007). *Ergenlik*. (Çev. Ed. Figen Çok). Ankara: İmge Kitabevi.
- Şahin, H. (2004). Saldırganlık ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(7), 180-195.
- Terzi, Ş. (2003). Altıncı sınıf öğrencilerinin kişiler arası problem çözme beceri algıları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 221-231.
- Totan, T., & Kabakçı, Ö. F. (2010). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinde sosyal duygusal öğrenme becerilerinin zorbalığı yordama gücü. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 575-614.
- Turkum, A. S. (2011). School violence: To what extent do perceptions of problem solving skills protect adolescents?. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 11(1), 127-132.
- Vera, E., Shin, R., Montgomery, G., Mildner, C., & Speight, S. (2004). Conflict resolution styles, self-efficacy, self-control, and future orientation of urban adolescents. *Professional School Counseling*, 8(1), 73-80.
- Von Marées, N., & Petermann, F. (2010). Bullying in German primary schools: Gender differences, age trends and influence of parents' migration and educational backgrounds. *School Psychology International*, 31(2), 178-198.
- Wagner, E. F. (1993). Delay of gratification, coping with stress, and substance use in adolescence. *Experimental and Clinical Psychopharmacology*, 1(1-4), 27.
- Wallien, M. S., Veenstra, R., Kreukels, B. P., & Cohen-Kettenis, P. T. (2010). Peer group status of gender dysphoric children: A sociometric study. *Archives of Sexual Behavior*, 39(2), 553-560.

- Warden, D., & Mackinnon, S. (2003). Prosocial children, bullies and victims: An investigation of their sociometric status, empathy and social problem-solving strategies. *British Journal of Developmental Psychology*, 21(3), 367-385.
- Weir, E. (2005). Preventing violence in youth. *Canadian Medical Association Journal*, 172(10), 1291-1292.
- Whitted, K. S., & Dupper, D. R. (2005). Best practices for preventing or reducing bullying in schools. *Children & Schools*, 27(3), 167-175.
- Yıldırım, A., Hacıhasanoğlu, R., Karakurt, P., & Türkleş, S. (2011). Lise öğrencilerinin problem çözme becerileri ve etkileyen faktörler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 905-921.
- Yurtal, F., & Cenkseven, F. (2007). İlköğretim okullarında zorbalığın yaygınlığı ve doğası. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 1-13.